

## WŚRÓD ŹRÓDEŁ MONASTYCZNYCH

Uwagi na marginesie książki Jean-Loup Lemaître'a, *Le Limousin monastique. Autour de quelques textes*, Ussel, Musée du pays d'Ussel, 1992 (Mémoire et documents sur le Bas-Limousin), ss. 245.

Twórczość Jean-Loup Lemaître'a, autora wielce zasłużonego dla historiografii francuskiej, profesora École pratique des hautes études w Paryżu, należy do mało znanych badaczowi polskiemu. Miałem możliwość niedawno prezentować<sup>1</sup> jego dokonania w zakresie studiów nad hagiografią, a zwłaszcza tekstami źródłowymi jej dotyczącymi. Czytelnik polski ma także sposobność zapoznać się z jego wydanym właśnie w zbiorze pt. *Śmierć w dawnej Europie – La morte en Europe médiévale et moderne* tekstem poświęconym obituarzom, w tym z próbą wstępnego skatalogowania tego typu źródeł wydanych w Polsce<sup>2</sup>. Szczęśliwie, bowiem Autor jest jednym z najwybitniejszych żyjących znawców źródeł kommemoratywnych i kalendarzy, w tym zwłaszcza francuskich.

Zajmując się od lat przede wszystkim nekrologami, nie mógł Autor nie zetknąć się z problematyką monastyczną: wszak klasztorami jest większość zachowanych tekstów kommemoratywnych. Tematyce tej też pozostaje wierny, zarówno w sferze twórczości naukowej<sup>3</sup>

<sup>1</sup> M. Derwich, *Wprowadzenie do hagiografii* (Dom J. Dubois, Jean-Loup Lemaître, *Sources et méthodes de l'hagiographie médiévale*, Paris 1993), „Nasza Przeszość” t. 87:1997 s. 381–386.

<sup>2</sup> J.-L. Lemaître, M. Derwich, *Pour le catalogue des obituaires polonais*, w: *Śmierć w dawnej Europie. Zbiór studiów = La mort en Europe médiévale et moderne. Études*, red. M. Derwich (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1863, Historia, CXXIX), Wrocław 1997 s. 29–43 (bibliografia Autora na s. 40 n.).

<sup>3</sup> O jego pracach w tym zakresie pisałem w zarysie *Badania nad śmiercią – Europa Zachodnia*, w: *Śmierć w dawnej Europie*, s. 14 n i w syntezie: *Średniowieczny monastycyzm benedyktyński w Europie i w Polsce. Wybrane zagadnienia* (w druku), gdzie bibliografia.

jak i działalności organizacyjnej<sup>4</sup>, osiągając znaczące rezultaty zarówno merytoryczne jak i metodyczne; te ostatnie związane zwłaszcza z często nowatorskimi studiami nad średniowiecznymi źródłami monastycznymi.

Kolejną – a może raczej pierwszą – wielką miłością J.-L. Lemaître'a jest Limousin, a zwłaszcza Creuse (Corrèze), w tym piękne Ussel, jego rodzinne miasto. Jednym z większych dokonań było zorganizowanie, wspólnie z małżonką, Nicole Lemaître (zresztą profesorem historii Kościoła nowożytnego na Uniwersytecie Paryż I), muzeum „pays d'Ussel” i rozwinięcie jego imponującej aktywności organizacyjnej i wydawniczej<sup>5</sup>. Z tym właśnie obszarem Francji (głównie opactwami) związana jest też większość jego twórczości naukowej.

Książka, którą pozwalam sobie zaprezentować polskiemu Czytelnikowi, stanowi uporządkowany, opatrzony wstępem, niezbędnymi uzupełnieniami i indeksem cytowanych rękopisów, zbiór przedruków 12 prac Autora publikowanych w latach 1975–1988, a związanych z jego studiami nad archiwalnymi i bibliotecznymi zbiorami źródeł pozostałych po dawnych opactwach limousińskich. Już dokonany przez Autora podział książki na 3 części: I. *Saint Martial*, II. *Solignac* [dwa najważniejsze opactwa benedyktyńskie Limousin], III. *Obituaires limousins* dobrze oddaje trzy pokrywające się domeny zainteresowań badawczych J.-L. Lemaître'a: studia nad tekstami, zwłaszcza nekrologami, w kontekście dziejów monastycyzmu i Limousin.

<sup>4</sup> Zob. np. *Prieurs et Prieurés dans l'Occident médiéval. Actes du Colloque organisé à Paris le 12 novembre 1984 par la IV<sup>e</sup> Section de l'EPHE et l'Institut de recherche et d'histoire des textes*, publiés par J.-L. Lemaître, préface de Dom J. Dubois (École pratique des hautes études. IV<sup>e</sup> Section, Sciences historiques et philologiques. V. Hautes Études médiévales et modernes, 60), Genève, Droz; *Moines et monastères dans les sociétés de rite grec et latin*, sous la dir. de J.-L. Lemaître, M. Dmitriev, P. Gonneau (École pratique des hautes études. IV<sup>e</sup> Section, Sciences historiques et philologiques, Hautes études médiévales et modernes, 76), Genève, Droz.

<sup>5</sup> Zob. np. redagowane przez Jean-Loup i Nicole Lemaître'ów i wydawane przez Musée du pays d'Ussel katalogi wystaw: *La cène dans l'art du pays d'Ussel*, 1977; *Aspects de la vie religieuse au pays d'Ussel*, 1980; *Les Cibille, peintres de retables et de portraits en Bas-Limousin*, 1984; *Ussel aux dix églises*, 1991; F. Dalesme, J.-H. Hauault, *Les heures à l'usage du diocèse de Limoges de 1788* (Mémoires et documents sur le Bas-Limousin), 1992 oraz akta: *Marie et le Limousin. Actes de la journée d'études organisée à Seilhac le 9 août 1991* (Mémoires...), 1992 i prace samego J.-L. Lemaître'a: rozprawkę *Les Heures de Peyre de Bonetos* (Mémoires...), 1987; monografię *Bonnaigue, une abbaye cistercienne au pays d'Ussel* (Mémoires et documents sur le Bas-Limousin), 1993 oraz edycję *L'obituaire des prêtres filleuls de Liginac* (Mémoires et documents sur le Bas-Limousin), 1994.

Tom otwiera obszerna rozprawa poświęcona zbiorowi cudów św. Marcialisa (*BHL* 5552), pierwszego biskupa Limoges i patrona znanego opactwa limousińskiego Saint-Martial<sup>6</sup>. Po zestawieniu *dossier* hagiograficznego świętego, autor dokonuje krytycznej analizy okoliczności powstania i wartyści *miracula*, łącząc ich napisanie z uroczystym wystawieniem relikwii świętego w 1388 r. i przypisując je anonimowemu mnichowi z Saint-Martial. Edycja tekstu cudów<sup>7</sup> oparta jest wyłącznie na jednym, gruntownie omówionym, rękopisie (Nîmes, archives communales, SS 21).

Kolejny, krótki tym razem, przyczynek przedstawia nieznaną dotychczas fragment *Vita Philiberti* (*BHL* 6805), odnaleziony w jednym z dwunastowiecznych rękopisów przechowywanych w archiwum w Limoges<sup>8</sup>, a pochodzących, być może, z bogatego zbioru rękopisów hagiograficznych przechowywanych w XII w. w bibliotece opactwa Saint-Martial.

Bernard Itier, ur. w 1163 r. syn mieszczanina z Limoges, w 1177 r. *puer scholaris* w Saint-Martial, gdzie doszedł do godności zastępcy bibliotekarza (1195) i bibliotekarza (1204, do śmierci w 1225), znany stał się badaczom dzięki licznym notom marginalnym, którymi pokrywał oddane swojej pieczy kodeksy. Znaczna część z nich dotyczy samych rękopisów – ich zawartości, sposobu pozyskania lub detali pracy bibliotekarskiej. Część nie ma związku z głosowanym rękopisem i pozwala bliżej poznać samego autora glos. J.-L. Lemaître w kolejnym przyczynku poświęca im właśnie nieco uwagi, skupiając się jednak na podobnych notach pozostawionych przez Bernarda, także archiwistę, na źródłach przechowywanych w archiwum klasztornym<sup>9</sup>. Przynoszą one bowiem nieco danych dotyczących techniki pracy średniowiecznego dziejopisarza.

Przekazów takich opatrzonych jego notami jest 5, z czego Autor bliżej zajmuje się zapiskami dorsalnymi na dwu dokumentach z 1063/86 i 1189 r. Oba wykorzystał Bernard w latach 1204–1210 dla sporządzenia rotulusu (trzeci użyty dokument zaginął), na któ-

<sup>6</sup> *Les miracles de saint Martial accomplis lors de l'ostension de 1388*, I. Pierwodruk: „Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin” 102:1975 s. 67–139.

<sup>7</sup> Druga; pierwszej dokonał abbé Arbellot, „Analecta Bollandiana” 1:1882 s. 411–446.

<sup>8</sup> *Un fragment limousin de la „Vita Philiberti*, II. Pierwodruk: „Analecta Bollandiana” 103:1985 s. 355–358.

<sup>9</sup> *Une chronologie de Bernard Itier*, III. Pierwodruk: „Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France” 1983 [1985] s. 135–147.

rym przedstawił krótką „chronologię” wypadków z lat 1000–1125. Autor udowadnia, iż była ona „spisem treści” pierwszej części kroniki (a właściwie rocznika) Bernarda spisanej na marginesach kodeksu (Paryż, Bibl. nat., ms. lat. 1338)<sup>10</sup>. Aneks źródłowy zestawia niektóre zapiski z fragmentami „kroniki” Bernarda.

Walorem rozprawy poświęconej dependencjom kościelnym opactwa św. Piotra w Solignac<sup>11</sup> jest, prócz ich zestawienia w oddzielnym katalogu<sup>12</sup>, szeroko wykorzystana (i, co ważne, cytowana *in extenso*) podstawa źródłowa. Oddzielnie, w oparciu o drobiazgową znajomość źródeł archiwalnych i bibliotecznych, charakteryzuje Autor bibliotekę (stosunkowo zresztą niewielką) i zawartość archiwum tegoż opactwa<sup>13</sup>, zawartość jego skarbcza, a zwłaszcza posiadane relikwie<sup>14</sup>. Rekonstruuje także używany w opactwie w XIV stuleciu kalendarz, opierając się na analizie rozporządzenia jednego z opatów wydanego w 1325 r. w sprawie rodzajów posiłków i pitancji serwowanych w refektarzu mnichom w kolejne święta roku<sup>15</sup>.

Pochodzące z opactwa Solignac źródła kommemoratywne doczekały się oddzielnego omówienia i wydania przez Autora<sup>16</sup>. Obecnie, część omawianego zbioru poświęconą obituarzom rozpoczął od niewielkiego przyczynku poświęconego prawdopodobnym wpisom do nekrologu tego opactwa dwu trubadurów, Gaucelta Faidit i Gausberta de Puicibot<sup>17</sup>. Czytelnika polskiego zainteresować tu może przys-

<sup>10</sup> H. Duplès-Agier, *Chronique de Saint-Martial de Limoges*, Paris 1874.

<sup>11</sup> *Les dépendances ecclésiastiques de l'abbaye de Solignac au Moyen Âge*, IV. Pierwodruk: „Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin” 91:1984 s. 96–121.

<sup>12</sup> Łącznie 26: 6 prepozytur (z tego 1 z plebanią i 2 z kościołem), 9 klasztorów (w tym 5 z kościołami), 15 kościołów (w tym 3 z prepozyturami i 5 z klasztoami) oraz 4 kaplice.

<sup>13</sup> *La bibliothèque et le chartier de l'abbaye Saint-Pierre de Solignac*, V. Pierwodruk: „Revue Bénédictine” 95:1985 s. 321–338.

<sup>14</sup> *Reliques et authentiques de reliques de l'abbaye Saint-Pierre de Solignac*, VI. Pierwodruk: „Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France”, 1985 [1987] s. 115–137.

<sup>15</sup> *Le calendrier de l'abbaye Saint-Pierre de Solignac au XIV<sup>e</sup>*, s. VII. Pierwodruk w: *Croyances, pouvoirs et société. Études offerts à Louis Pérouas*, [Teignac] 1988 s. 253–263.

<sup>16</sup> J.-L. Lemaître, *Les documents nécrologiques de l'abbaye Saint Pierre de Solignac*, publiés sous la direction de P. Marot (Recueil des Historiens de la France, *Obituaires*, série in-8°, vol. I), Paris 1984.

<sup>17</sup> *Le nécrologe de Solignac et les troubadours limousins. Nouvelles mentions de Gaucelm Faidit et de Gausbert de Puycibot*, VIII. Pierwodruk: „Romania” 99:1978 s. 225–228.

tepnie ukazana struktura kodeksu zawierającego nekrolog, a składającego się, w kolejności, z *Martyrologium* Usuarda, *Reguły* św. Benedykta, lekcjonarza, dodanych na pustych kartach konfraternii z XII–XIII w. oraz samego nekrologu w kopii z 1263–1271 r. Równie interesujący jest mieszczący się w tym rękopisie i opublikowany przez Autora akt konfraternii między opatem Hugonem z Maumont (1195–1218) a trubadurem Gaucelmem. Ze względu na jego typowość dla tego okresu pozwalam sobie go tu powtórzyć (s. 174/226): *Domnus Ugo abbas dedit et concessit ex communi capitulo Gaucelmo Faidit omne beneficium istius ecclesie, tam spiritualiter quam corporaliter et tam uni ex fratribus nostris professis, et post mortem ejus tricennarium cum prebenda et nomen ejus in regula scribatur* (Paris, Bibl. nat., Nouv. acq. lat. 214, fol. 194).

Dodajmy, że nie wiadomo, czy akt ten zrealizowano – nie sposób zidentyfikować właściwego wpisu nekrologicznego, wśród 15 wpisów *Gaucelmi laici* i 8 *Gaucelmi*.

We Francji zachowało się niewiele nekrologów mendykantów<sup>18</sup>. J.-L. Lemaître dorzuca teraz do nich publikację niewielkiego fragmentu nekrologu franciszkanów z Limoges z XV–XVI w.<sup>19</sup> W kolejności następuje edycja wypisów z trzech nekrologów klasztoru Saint-Angel k. Ussel (fundacja 785 r.), dokonanych przez jednego z maurystów i towarzyszy J. Mabillona, Claude’a Estiennota<sup>20</sup> oraz nekrologu klasztoru Chambon-sur-Voueize, jednej z 96 dependencji opactwa Saint-Martial<sup>21</sup>. Dodajmy, iż opactwo to cieszy się nie tylko sławą 29 znanych nekrologów i kilku zwojów zmarłych, ale i zachowanym najstarszym znanym nekrologiem kluniackim, który odegrał ogromną rolę w pracach Joachima Wollascha nad rekonstrukcją nekrologu Cluny<sup>22</sup>. Cały tom kończy edycja wypisów z nekrologu opactwa Meymac dokonanych przez Claude’a Estiennota oraz wydanie jego „księgi anniwarsarzy” z końca XIV w.

<sup>18</sup> Zestawia je H. Dedieu, „Archivum Franciscanum Historicum” 77:1984 s. 352–360.

<sup>19</sup> *L'obituaire des Cordeliers de Limoges*, IX. Pierwodruk: „Archivum Franciscanum Historicum” 82:1989 s. 394–405.

<sup>20</sup> *Les nécrologes de Saint-Angel*, X. Pierwodruk: „Bulletin de la Société des lettres, sciences et arts de la Corrèze” 83:1980 s. 49–57.

<sup>21</sup> *L'obituaire de Chambon-sur-Voueize*, XI. Pierwodruk: „Mémoires de la Société des sciences naturelles et archéologiques de la Creuse” 41:1983, fasc. 3 s. 501–514.

<sup>22</sup> J.-L. Lemaître, *Mourir à Saint-Martial. La commémoration des défunts et les obituaires à Saint-Martial de Limoges du XI<sup>e</sup> au XIII<sup>e</sup> siècle*, Paris 1989.

Bogata, erudycyjna, głęboko osadzona w realiach źródłowych twórczość Jean-Loup Lemaître'a na pewno zasługuje na lepszą recepcję w literaturze polskiej. Szczególnie jego studia nad źródłami kommemoratywnymi, tak bogato i w tak wielkiej różnorodności gatunków zachowanej w archiwach i bibliotekach francuskich, mogą być bardzo pomocne dla zrozumienia istoty tego typu przekazów i ich znaczenia dla dawnych społeczeństw i dla współczesnego badacza. Sumienia dla dawnych społeczeństw i dla współczesnego badacza. Sumienia troska kolejnych pokoleń zakonników o dusze zmarłych wydała bowiem wielorakie owoce, które na naszym, tak ubogim w teksty kommemoratywne terenie, ciągle pozostają mało rozpoznane<sup>23</sup>.

<sup>23</sup> Zob. J.-L. Lemaître, M. Derwich, *Pour le catalogue*, passim; M. Derwich, *Badania nad śmiercią – Europa Zachodnia*, passim; Tenże, *Średniowieczny monastycyzm*, § 25.1.